

RENÁTA KANICHOVÁ:**Nemecká filozofická terminológia. Štruktúrno-funkčná analýza**

Bratislava: Hronka 2014, 216 s.

Keď sa povie „terminológia“, väčšina ľudí si zrejme predstaví súbor alebo systém termínov v nejakej oblasti ľudskej činnosti. V jazykovede sa však pod týmto výrazom môže rozumieť aj istá lingvistická subdisciplína, a to náuka o termínoch, podobne, ako napríklad slovo „metodológia“ označuje náuku o metódach. A mimochodom, aj „metodológia“ sa občas v bežnej komunikácii používa ako označenie určitého súboru metód, a nie ich teoretickej reflexie, hoci tu by bolo asi vhodnejšie slovo „metodika“. Táto dvojznačnosť sa však týka viacerých podobne tvorených slov (fyziológia, biológia a pod.). Touto úvodnou poznámkou sme už vlastne vstúpili priamo do okruhu problémov terminológie ako jazykovednej disciplíny. Jej hlavným predmetom je – ako sa dozvedáme z úvodných strán recenzovanej knihy – skúmanie tvorby, používania a vlastností termínov. A súčasťou toho je, samozrejme, aj štúdium rozdielov medzi terminologickými a neterminologickými výrazmi a spôsobov ich vzájomného ovplyvňovania. Ako sa konštituuje terminológia istého vedného odboru, ako sa výrazy bežného jazyka terminologicky fixujú alebo redefinujú, a naopak, ako sa niektoré *termini technici* vlievajú do hlavného prúdu hovorového jazyka, to je nepochybne zaujímavá otázka. Určite nielen z čisto lingvistického, ale aj z filozofického hľadiska.

Kniha Renáty Kanichovej si však kladie trochu iné ciele. Jej zameranie je primárne lingvistické, nie filozofické. A po druhé, jej predmetom nie je terminológia ako taká, ale špecificky filozofická terminológia. Lingvistické zameranie knihy však nemá znamenať odtrhnutosť od filozofie, autorka totiž verí, že výsledky jej práce by mohli prispieť nielen k prístupňovaniu filozofických termínov nefilozofom, ale aj k hlbšiemu poznaniu filozofickej terminológie, ba mohli by byť aplikované pri riešení konkrétnych translátologických problémov v oblasti filozofie, čo sú, samozrejme, veci, ktoré musia zaujímať aj samotných filozofov.

Zároveň s tými nádejnými perspektívami si však autorka uvedomuje aj náročnosť tejto úlohy. Asi ťažko by sme v rámci akadémie hľadali disciplínu, ktorá by bola heterogénnejšia než filozofia. A to sa nevyhnutne odráža aj v používanej filozofickej terminológii. Niekedy sa zdá, že takmer každý (významnejší) filozof má svoj vlastný slovník, a aj v prípadoch, keď jedno a to isté slovo používajú viacerí, často zisťujeme, že znamená pre každého niečo trochu (alebo aj podstatne) iné. Ako je teda v tejto mnohosti, rôznorodosti a často aj nejasnosti filozofických teórií, smerov, škôl a individualít možná náuka o filozofickej terminológii ako seriózna veda?

Nie je síce dobré zúfať hneď na začiatku, ale – ako ukáže aj ďalší rozbor tejto knihy – je to nadmieru zložitá úloha a pokiaľ výsledkom nemajú byť len selektívne excerpty z niekoľkých filozofických diel, slovníkov a encyklopédií, vzbudzujúce len číre zdanie systematickosti a analytickosti, treba veľmi dôkladne zvažovať metodologický základ takejto koncepcie.

Treba povedať, že R. Kanichová si nekladie až taký nerealistický cieľ, akým je pokus o teoretické spracovanie celej filozofickej terminológie. Ako hovorí názov knihy, jej predmetom je „len“ nemecká filozofická terminológia, čo prakticky znamená, že zohľadňuje filozofické termíny zhruba od Kanta po Gadamera. Aj pri tomto zúžení však ide o veľmi obsiahlu a rôznorodú množinu

termínov, preto ani veľmi neprekvapuje, že autorka sa pri výbere konkrétnych analyzovaných termínov v skutočnosti držala výrazne obmedzenej skupiny nemeckých filozofov a ich textov.

Kniha pozostáva z dvoch približne rovnako veľkých častí, z „teoretickej“ (1. – 3. kapitola), ktorá je venovaná predstaveniu terminológie ako vedy a výkladu jej základných pojmov, cieľov a metodologických princípov, a z „empirickej“ časti (4. kapitola), ktorá obsahuje „štruktúrno-funkčnú analýzu“ vybraných desiatich filozofických termínov a v ktorej chce autorka demonštrovať svoj model „lexikografickej determinologizácie“ (s. 196). Prácu uzatvára stručný opis výsledkov predchádzajúcich analýz. Podrobnejší opis a rozbor by si zaslúžili mnohé kratšie i rozsiahlejšie pasáže tejto publikácie, no z dôvodu obmedzeného rozsahu tejto recenzie a sústredím hlavne na dva aspekty, ktoré sa mi zdajú najdôležitejšie. Tým prvým bude pojmové inštrumentárium, z ktorého je vystavaná teoretická časť textu, a tým druhým bude zhodnotenie informatívnosti a celkovej úspešnosti predkladaných analýz v druhej, empirickej časti diela.

Keďže základnými pojmami teórie terminológie sú, ako sa dozvedáme na s. 33, pojem pojmu a pojem termínu, autorka venuje pomerne široký priestor vymedzeniu práve týchto dvoch pojmov, najskôr v prvej kapitole (s. 33-41) a potom aj v tretej (s. 78-89). Na prvý pohľad by mohla situácia vyzeráť celkom jednoducho: termíny sú špecializované jazykové entity, ktoré sú „pomenovaniami pojmov“, pričom pojmy sú zasa chápané ako mimojazykové entity s logicko-gnozeologickou štruktúrou, ktorú tvorí množina logických predikácií, odrážajúca podstatné vlastnosti danej entity. Ako sa však postupne pri čítaní ukazuje, situácia je oveľa komplikovanejšia, a hlavne oveľa nejasnejšia a neprehľadnejšia, než by bolo žiaduce. Je pochopiteľné, že pri lingvistickej analýze nevystačíme s *termínom* a *pojmom*, ale potrebujeme aj ďalšie nástroje. Autorka teda v rámci úvodnej diskusie vnáša do hry ešte ďalšie dva pojmy: pojem lexikálneho významu a pojem konceptu. Ako hovorí, objasnenie podstaty lexikálneho významu predpokladá pochopenie jeho vzťahu k pojmu, pričom do tohto problému zasa „zásadným spôsobom zasahuje“ pojem konceptu (s. 87). Cieľom je teda vymedziť vzájomný vzťah týchto pojmov. Do akej miery je teda predložené riešenie úspešné, resp. uspokojivé?

V prvom rade musím podotknúť, že situácia sa ďalej komplikuje tým, že okrem trojice *pojem – lexikálny význam – koncept* sa v knihe stretávame aj s ďalšími termínmi, ktorých vzťahy k predchádzajúcim nie sú úplne priezračné: *lexikálny pojem*, *významový pojem*, *pojmový význam*. Navyše, v súvislosti s pojmami autorka často používa výrazy *logický pojem* a *vedecký pojem*. Aj keď to nikde explicitne nehovorí, zdá sa, že tieto dva posledné termíny používa ako synonymá. Pri vymedzovaní pojmu termínu totiž hovorí, že termíny sú pomenovaniami vedeckých pojmov (s. 82), resp. logických pojmov (s. 83). Logický pojem potom bližšie charakterizuje ako „myšlienkovú jednotku s logicko-gnozeologickou štruktúrou“, ktorá „reprezentuje mimojazykové entity“, ktorej „konštituentmi sú objektívna skutočnosť a myslenie“ a ktorá je „nezávislá od jazykových štruktúr“ (s. 83). Spomínaná reprezentácia je chápaná ako „odraz objektívnej skutočnosti“ (s. 32, 82) vo vedomí mysliaceho a poznávajúceho. Z toho by zrejme malo byť pochopiteľné, prečo sa ako „konštituenty logických pojmov“ uvádzajú „objektívna skutočnosť a myslenie“.

Nemám tu priestor na to, aby som rozobral všetky detaily, ktoré sú pre mňa pri uvádzaných vysvetleniach nezrozumiteľné, pokúsim sa preto svoj komentár zhrnúť do niekoľkých všeobecnejších viet. Po prvé, pokiaľ ide o základnú intenciu autorky, zdá sa mi jasná a opodstatnená: chce jasne rozlišovať medzi jazykovou a mimojazykovou realitou, medzi všeobecným jazykovým významom a pojmom a v rámci pojmov medzi vedeckými a nevedeckými (bežnými) pojmami. Problémy nastávajú pri konkrétnej realizácii tohto teoretické-

ho zámeru. V texte sa totiž postupne objavujú ďalšie a ďalšie termíny, ktorých presnejší význam a vzťah k príbuzným termínom je nejasný – zdá sa, že niektoré dvojice termínov sú používané synonymne, no čitateľ si nemôže byť celkom istý, keďže explicitne sa to v knihe nehovorí. Občas sa dokonca zdá, že ani základné rozlíšenie medzi sférou výrazov a mimolingvisticou sférou pojmov neplatí, pretože autorka sa viackrát vyjadruje tak, ako keby pod „pojmom“ rozumela jednoducho „(jazykový) výraz“.

Po druhé, teória pojmu, ktorú v knihe predkladá, je veľmi nepresvedčivá, a to v neposlednom rade aj preto, lebo sa v nej snaží príliš voľne skombinovať prvky, ktoré patria do značne odlišných koncepcií. Autorka cituje a používa práce viacerých filozofov (Cmorej, Černík...) a lingvistov, no nevšima si pritom napätia medzi ich koncepciami. Presnejšie povedané, snaží sa vybrať si niečo z každej koncepcie, čoho výsledkom je veľmi mätúci a nesystematický náčrt akejsi teórie pojmu. Je možné, že predloženie konzistentnej a systematickej teórie pojmu nie je v náplni práce terminológa, a teda očakávať v tomto diele niečo také je neoprávnené. Sama autorka však tvrdí, že pojem pojmu je pre jej disciplínu kľúčový a ona sama sa púšťa do tejto úlohy. Zdá sa mi však, že pri lingvistickej analýze filozofickej terminológie sa nemusíme zaplietať do toľkých rozmanitých pojmov a teórií; pre čitateľa by určite bolo prínosnejšie obmedziť ich počet a vysvetliť ich koherentnejšie, nereflektovať až toľko rozličných zdrojov a nezmnožovať neustále používané termíny. Úplne bokom som pritom ponechal otázku jasnosti a prijateľnosti príslušnej „teórie odrazu“, ktorá je v pozadí predkladanej teórie pojmu. Nikde v knihe nie je primerane vysvetlené, ako do takéhoto chápania pojmov zapadajú také filozofické pojmy, ako je napr. (neskôr v knihe rozoberaný) pojem ničoho/ničoty (*Nichts*).

V časti venovanej štruktúrno-funkčnej analýze sa autorka zaoberá desiatimi filozofickými termínmi, ktoré pokladá za reprezentatívny výber nemeckého filozofického diskurzu 20. storočia (prikladám v zátvorke autorkine preklady): Böse (zlo), Erfahrung (skúsenosť), Erlebnis (zážitok), Fremdheit (cudzosť), Gegebene (danosť), Man (uniformita), Nichts (nič, Ničota), Verstehen (Chápanie), Wirklichkeit (skutočnosť), Zeitlichkeit (časovosť). Je otázne, či ide o reprezentatívnu vzorku termínov, ktoré sú „významné z hľadiska súčasnej filozofickej reflexie“ (s. 101) (Man, Fremdheit, Böse?), ale kritérium „významnosti“ je ťažko objektivizovateľné, takže tejto stránke veci sa venovať nebudem. Podstatnejšie sú samotné výsledky analýzy. Analýza má tri zložky (Pojem, Sémantické rozhranie termínu, Lexikálny význam), pričom pri každom termíne je uvedených aj niekoľko kontextualizujúcich viet z nemeckých filozofických diel. Analýza z môjho pohľadu sleduje zaujímavé a chvályhodné ciele. Nejde jej len o to, v hlavných rysoch vysvetliť pojem ukrývajúci sa za príslušným termínom, ale aj o preskúmanie súvislosti daného filozofického termínu s jeho neterminologickým „dvojníkom“ z bežného jazyka. Predložená analýza nepochybne obsahuje viacero lingvistických informácií, ktoré môžu byť užitočné pre všetkých, ktorí v dôsledku nedostatočnej znalosti jazyka nečítajú nemecké filozofické diela v origináli. Pre skúsenejších čitateľov pôvodných textov analýza neprináša ani tak nové postrehy, ako skôr nový spôsob podania známeho s použitím lingvistickej terminológie.

Pokiaľ ide o filozofický prínos, zdá sa mi, že v predložených analýzach sa odzrkadľuje problematickosť zvoleného metodického prístupu. Tam, kde je rozbor filozoficky informatívny, je to umožnené hlavne tým, že autorka sa veľmi selektívne sústreďuje na konkrétnych filozofov a na ich spôsob používania daného termínu. Keď však príde na rad taký termín, ako je napr. *Erfahrung*, vtedy až príliš vidno, ako málo získame, ak sa držíme na tej najvšeobecnejšej úrovni a neskúmame daný termín vo vnútri tej či onej konkrétnej filozofickej koncepcie. Na mnohých miestach cítiť, že autorka sa pozerá na jednotlivé termíny skôr zvonku; uvádza

síce citáty a vysvetlenia rôznych domácich aj zahraničných filozofov, no hlbšie porozumenie chýba, a zrejme aj preto sa v týchto výkladoch objavujú vety, ktoré musíme označiť prinajlepšom za veľmi nešťastne formulované (napr. na s. 169: „Parafrázujúc tvrdenie T. Münza konštatujeme, že skutočnosť je náš zdanlivo desubjektivizovaný pohľad na veci.“).

Celkovo je v knihe roztrúsených dosť veľa viet, ktoré sú buď nezrozumiteľné, alebo obsahujú priveľa slov vzhľadom na ich výsledný informačný obsah. Nebolo mi napríklad jasné, čo znamená „ontotvorný“ vo vete „Špecifická pojmotvorba je ontotvornou súčasťou každej filozofie...“ (s. 44), čo je to „poznatok o podstate jazyka v pojmovom myslení zhmotňovať vedomie“ (s. 32) atď. Na s. 53 sa píše: „Z filozofie postmodernity je známy pojmový pár ANGST a FURCHT.“ Bud' ide o veľmi neobvyklé chápanie termínu „postmoderna“, alebo je to jednoducho omyl a namiesto „filozofie postmodernity“ malo byť „filozofie existencie“, príp. „existencialistickej filozofie“. L. Wittgensteinovi autorka pripisuje „teóriu jazykových hier“, ktorú podľa nej vypracoval vo svojom „druhom, tzv. lingvistickom období“ (s. 12). Neskôr odkazuje na Wittgensteina v súvislosti s tvorením filozofických termínov: „Techniku tvorenia filozofických termínov zo základov spisovného jazyka bližšie charakterizuje L. Wittgenstein“ (s. 66). Podkladom tohto tvrdenia je zrejme poznámka č. 116 z *Filozofických skúmaní* (prípadne iné podobné poznámky), autorka však neuvádza žiadny odkaz na pôvodné dielo, iba preberá jednu krátku poznámku zo sekundárnej literatúry (z knihy F. Novosáda *Pozvanie k Heideggerovi*). Problém spočíva v tom, že v tomto jej kontexte sa stráca Wittgensteinov vyslovene kritický zámer, t. j. myšlienka, že bežné slová v „metafyzickom použití“ prichádzajú o svoj zmysel. Bez zdôraznenia tohto faktu je daná pasáž odkazujúca na Wittgensteina prinajmenšom zavádzajúca. Ani pri vysvetľovaní Kantových termínov *Verstand* a *Vernunft* autorka nesiahla po primárnej literatúre. Jej vlastné vysvetlenie týchto termínov je veľmi nepresné (napríklad píše, že rozum je „poznávací schopnosť človeka, ktorá prekračuje hranice empirizmu“ (s. 62)). Pri charakterizovaní filozofie dospieva autorka k takémuto záveru: „Filozofické skúmanie možno teda označiť ako myslenie v rovine ideálnych objektov, prázdnych abstrakcií a im odpovedajúcich pojmov, a aj ako myslenie o objektívnej realite, jej predmetoch a javoch, rovnako ako myslenie o spôsoboch poznávania objektívnej reality čiže racionálne myslenie v rovine pojmov.“ (s. 49) Na s. 71 sa nachádza ďalšia veta, ktorej štruktúra i zmysel pre mňa zostávajú záhadou: „Zastúpenie grécko-latinských prvkov v nemeckej filozofickej terminológii odráža súčinnosť rastu terminologického potenciálu s nepretržitým dialógom filozofov s minulými i súčasnými epistémami a jemu imanentným deštruktívnym pohybom vo filozofii, ktorý podmieňuje zmenu obsahu a formy filozofických termínov a vedie k aktívnemu modelovaniu ich štruktúr pomocou domácich a cudzích prvkov, čím sa zvyšuje ich univerzálnosť a zrozumiteľnosť“. Gilles Deleuze je v poznámke pod čiarou na s. 44 uvedený ako „Q. Deleuze“. Na prvý pohľad nevinný preklep sa však pri nahliadnutí do zoznamu literatúry ukáže ako kuriózný omyl: tu je autor knihy *Co je filozofie* (Praha, 2001) celým menom uvedený ako „DELEUZE, Quattari“ – zo skomoleného priezviska spoluautora sa teda stalo Deleuzovo krstné meno. Na s. 158 je v poznámke pod čiarou uvedený nevhodný preklad Heideggerovej vety „Das Ding dingt“ (Vec zvečňuje).

Najzaujímavejšími boli pre mňa tie časti knihy, v ktorých sa autorka venovala skúmaniu vzťahov medzi spôsobom používania daného výrazu v bežnej (nefilozofickej) nemčine a spôsobmi jeho používania vo filozofickom kontexte. Podobne, ako to autorka naznačuje pri takých výrazoch ako *Erfahrung*, *Erlebnis* či *Verstehen*, pokladám za veľmi užitočné zamerať pozornosť aj na ďalšie termíny, ktoré majú viac či menej posunuté alebo zmenené významy oproti rovnomenným lexikálnym jednotkám v bežnom jazyku: *Bewusstsein*, *Dasein*, *Vorstel-*

lung, *Sachverhalt* a mnohé iné. V tomto ohľade treba uznať, že autorka upozornila na problém, ktorý profesionálni filozofi značne podceňujú, osobitne pokiaľ ide o nemeckú filozofickú terminológiu. Sotva možno predpokladať, že ho vyriešia (existujúce) filozofické slovníky a encyklopédie. Je to skôr výzva na adresu filozofov a prípadne aj filozoficky zainteresovaných lingvistov predložiť v tomto smere podrobné analyticko-komparatívne štúdie. Autorka ponúkla jeden možný model, ako dať takýmto analýzám systematickejšiu podobu. Bez ohľadu na to, či prijmeme túto, alebo nejakú modifikovanú verziu, úloha zostáva.

Aj keď z mojich predchádzajúcich komentárov je zrejmé, že kniha Renáty Kanichovej vo viacerých ohľadoch nespĺnila moje očakávania, nemožno jej uprieť, že v našom filozofickom prostredí má naozaj „priekopnícky“ charakter. Pohybuje sa v zložitom teréne, do ktorého sa iní (vrátane filozofov) ani len neodvažujú s nádejou na presadenie nejakého systematického a vedecky disciplinovaného prístupu. Zároveň musím dodať, že som ju čítal a hodnotil pohľadom filozofa, a nie napríklad jazykovedca. Moje očakávania teda nemusia byť najlepším meradlom pre tých, ktorí by chceli posudzovať knihu z iných hľadísk, a to vrátane iného *filozofického* hľadiska, pretože si dobre uvedomujem, že môj spôsob chápania filozofie je len jedným spomedzi mnohých. Ale aj bez ohľadu na zastávané filozofické stanovisko možno formulovať záver, že predložená verzia teórie filozofickej terminológie zatiaľ nedosahuje ani z hľadiska systematickosti, ani z hľadiska výsledkov analýz to, čo si stanovila ako svoj cieľ. Možno je to výzva na ďalšie bádanie týmto smerom, na spresňovanie používanej terminológie, korigovanie jednotlivých téz a zohľadňovanie ďalšieho textového materiálu atď. Druhou možnosťou – ktorej som ja osobne naklonený viac – by bolo zamerať sa skôr na užšie vymedzené filozofické terminológie. To znamená nepokúšať sa o systematické spracovanie „nemeckej filozofickej terminológie“ alebo „francúzskej filozofickej terminológie“ a pod., ale posvietiť si skôr na terminológiu jednotlivých filozofov, príp. terminológiu určitých vnútorne kompaktnějších filozofických škôl, uskutočniť komparatívne analýzy a azda až nakoniec (ak vôbec) vyvodzovať všeobecnejšie závery. Takáto práca sa mi zdá veľmi dôležitá osobitne dnes, keďže aj filozofiu zasiahla v súčasnosti vlna veľmi úzkej špecializácie, čo spôsobuje, že mnohé filozofické spory sú spôsobené hlavne tým, že si jednotliví filozofi navzájom dostatočne nerozumejú; nehovoriac o tom, že veľký počet a rozdielnosť filozofických prístupov niekedy už nevedie ani k sporom, ale jednoducho k nezájmu a vzájomnému ignorovaniu. Lingvistické analýzy filozofických terminológií síce nie sú (dostatočným) liekom na tento stav, ale určite by mohli byť aspoň súčasťou snahy nájsť lepší spôsob dorozumievania nielen medzi filozofickou a nefilozofickou obcou, ale aj pri komunikácii vo vnútri filozofickej komunity.

Róbert Maco

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-14-0510.

Róbert Maco
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Gondova 2
814 99 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: maco.robort@uniba.sk